

**ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ
В УКРАЇНІ****PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT AND FUNCTIONING
OF URBAN AGGLOMERATIONS IN UKRAINE****Шустер Б.Р.,***керівник**Офіс Львівської громади у м. Винники,**член виконавчого комітету Львівської міської ради,**Депутат Львівської районної ради,**волонтер*

У статті розглядаються глобальні тенденції урбанізації, процеси становлення та розвитку міських агломерацій як ключових центрів економічного зростання і формування нових економічних моделей у великих містах. Робиться акцент на визначенні міських агломерацій і аналізі моделей їх управління. Піддаються ретельному аналізу основні підходи до регулювання цих економічних об'єднань та напрями співпраці між їх складовими суб'єктами. Досліджується динаміка росту міського населення у різних світових регіонах та співвідношення міського населення з загальною чисельністю населення відповідних територій. Також оцінюються прогнози зростання населення великих міст та їх вплив на економічний розвиток регіонів.

Досліджено можливості розвитку та функціонування міських агломерацій на прикладі ключових великих міст, що є економічними центрами українських регіонів. Проведено аналіз відповідності цих міст міжнародним стандартам та класифікаційним вимогам, а також визначено потребу в актуалізації законодавства для відповідності сучасним вимогам. Реформа децентралізації привернула увагу до необхідності перегляду підходу до управління великими містами та прилеглими територіями. У Верховній Раді України зареєстровано кілька законопроектів, спрямованих на стандартизацію відносин між економічними центрами та прилеглими громадами.

На основі аналізу поданих законопроектів та урахування Стратегії розвитку Львівської агломерації до 2027 року, а також урахувавши досвід функціонування територіальних громад – обласних центрів з приєднаними громадами, були розроблені власні підходи до нормативного регулювання міських агломерацій в Україні.

Після проведеного аналізу стало очевидним, що розвиток великих міст є ключовою умовою для економічного зростання та відновлення економіки України. Це також є необхідним кроком для продовження реформи децентралізації, яка потребує закріплення у законодавстві.

Ключові слова: урбанізація, економіка великих міст, міська агломерація, розвиток міських агломерацій в Україні, управління міськими агломераціями.

The article examines global trends in urbanization, the processes of formation and development of urban agglomerations as key centers of economic growth and the formation of new economic models in large cities. Emphasis is placed on the definition of urban agglomerations and analysis of their management models. The main approaches to the regulation of these economic associations and the areas of cooperation between their constituent entities are thoroughly analyzed. The dynamics of urban population growth in different world regions and the ratio of urban population to the total population of the respective territories are studied. The article also assesses the forecasts of population growth in large cities and their impact on the economic development of the regions.

The possibilities of development and functioning of urban agglomerations are studied on the example of key large cities that are economic centers of Ukrainian regions. The author analyzes the compliance of these cities with international standards and classification requirements, and identifies the need to update legislation to meet modern requirements. The decentralization reform has drawn attention to the need to revise the approach to managing large cities and adjacent territories. The Verkhovna Rada of Ukraine has registered several draft laws aimed at standardizing relations between economic centers and adjacent communities.

Based on the analysis of the submitted draft laws and the Lviv Agglomeration Development Strategy until 2027, as well as the experience of functioning of territorial communities – regional centers with attached communities – we developed our own approaches to the regulatory regulation of urban agglomerations in Ukraine.

After the analysis, it became clear that the development of large cities is a key condition for economic growth and economic recovery in Ukraine. It is also a necessary step to continue the decentralization reform, which needs to be enshrined in law.

Key words: urbanization, economy of large cities, urban agglomeration, development of urban agglomerations in Ukraine, management of urban agglomerations.

Постановка проблеми. Зародження та становлення місцевого самоврядування в Україні як незалежного інституту у демократичній державі розпочалося в день нашої державної незалежності 24 серпня 1991 року. Успадковуючи адміністра-

тивно-територіальну систему радянського союзу, ми також усвідомили потребу зміни централізованої моделі управління, що стало очевидним ще в самі початки. Місцеве управління – це той механізм управління, який безпосередньо взаємодіє

з громадянами, і тому особливо чутливий до змін та викликів, що відбуваються в суспільстві. Розпочата у 2016 році реформа децентралізації відображає потреби громадян у по бажаному розподілі влади та самоврядування на місцях і зараз знаходиться на етапі остаточного формування.

Зараз, відповідно до реформи децентралізації, міські агломерації стали не просто важливою, але і необхідною складовою для забезпечення стійкого економічного зростання міст в Україні. У теорії місцевого самоврядування питання міських агломерацій активно обговорюються вже останні 10 років, однак поки не має законодавчого закріплення, і можливості міських агломерацій частково реалізуються через об'єднання територіальних громад у формі громадських організацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аспекти теоретичного та практичного вивчення функціонування міських агломерацій та можливості їх подальшого розвитку висвітлені у трудах вітчизняних вчених, таких як В.З. Кубійовича, А.Т. Назарка, Л.В. Сергієнко, І.В. Новосолова, Є.В. Хлобистову та інших.

Мета дослідження полягає в оцінці можливостей розвитку та роботи міських агломерацій, що насправді функціонують поруч з міськими системами великих міст.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Протягом багатьох десятиліть урбанізація у всьому світі тривала, особливо активно починаючи з 19 століття. Протягом цього періоду частка міського населення збільшилась майже у 30 разів [3].

Значення та роль урбанізації в системі публічного управління та адміністрування визначені комплексністю світових проблем, які переважно концентруються в міських областях. Міста є центрами економічної активності, що спроможні забезпечити розвиток економіки країни та процвітання суспільства. Урбанізація, з одного боку, породжує нові та загострює існуючі проблеми у соціальному розвитку, але, з іншого боку, надає можливість їх вирішення або зменшення наслідків. Досягнення балансу між цими критичними аспектами залежить від реалізації збалансованої та ефективної публічної політики, що формується та втілюється на основі вчасного моніторингу ситуації, прогнозування можливих сценаріїв розвитку та використання інноваційних засобів [24].

Станом на 2020 рік найвищий рівень урбанізації зафіксовано в Північній Америці (82,6%), Латинській Америці (81,2%) та Європі (74,9%). У меншій мірі за цими регіонами йде Океанія, де рівень урбанізації становить 68,2%. Найменший рівень урбанізму на 2020 році зафіксовано в Африці (43,5%) та Азії (51,1%). Порівнюючи динаміку значень показника частки міського населення у загальній кількості населення регіону у 2020 році

та 1950 році, можна відзначити, що найшвидше урбанізація розвивалась у Африці (частка міського населення у 2020 році зросла у 3,0 рази), Азії (у 2,9 рази), та в Латинській Америці (у 2,0 рази). У Європі цей показник зріс у 1,5 рази, у Північній Америці – у 1,3 рази, а в Океанії – у 1,1 рази. За прогнозами Відділу народонаселення Департаменту з економічних і соціальних питань ООН до 2050 року рівень урбанізації в світі підніметься до 68,4%. Приблизно 80–90% населення Північної Америки, Латинської Америки та Європи проживатиме у містах та міських агломераціях, тоді як у країнах Океанії цей показник сягне 72,1%, у Азії – 66,2%, а в Африці – 58,9% [5].

Як стверджують Дорошук О.-М. та Лозинський Р., урбанізація призводить до змін у формуванні та розвитку міст. З'являються системи заселення, які виникають з розширення міст через зростання приміських зон. Замість традиційних міст формуються нові типи населених пунктів, які утворюють міські агломерації. Це сполучні скупчення населення, що швидко розвиваються та тісно взаємопов'язані. З'явлення агломерацій означає новий етап у житті міст, коли поселення переходить у систему з «розмитими» межами. Під час подальшого розвитку агломерації створюються більш складні урбанізовані системи, такі як мегаполіси та мегалополіси [12].

Згідно з Д.С. Бірюковим, великі міста виступають як основний двигун світової економіки, а також як культурні, історичні, духовні, політичні та інноваційні центри. Бакуліна Г.Ю. вказує на зростання темпів урбанізації у всьому світі, де все більше людей прагне саморозвитку, кращих умов життя та перспективної роботи. Отже, урбанізація – це збільшення розміру міст через переселення населення з сільських районів у пошуках кращих можливостей для праці та життя [6].

На думку О. та І. Ізарових, міська агломерація – це збірність кількох адміністративно-територіальних одиниць, що взаємодіють між собою та мають спільні можливості для ефективного використання систем, які забезпечують їхнє життя: наприклад, системи водопостачання, енергетики, каналізації, транспорту тощо, при цьому їхнє населення сконцентроване на відносно невеликій території [16].

О.Л. Дронова та Я.С. Лис правильно відзначають, що питання визначення та управління агломераціями має значну складність і варіюється залежно від прийнятих підходів у різних країнах. У численних країнах проводять систематичні дослідження та ведуть постійний статистичний облік розвитку великих міських об'єднань, а також створені відповідні координаційні та управлінські структури [13].

У ряді країн, таких як США, Канада, Франція, Італія та інші, терміни «агломерація» та «міська агломерація» широко вживаються у законодавстві,

зокрема, на рівні норм конституційного права. Зміни у законодавстві були внесені з метою підвищення ефективності регіонального управління та конкурентоспроможності економіки. Наприклад, у Швейцарії, хоча великих агломерацій немає (найбільша агломерація країни, Цюрих, нараховує близько 1,2 мільйона осіб), Федеральне статистичне управління встановило чіткі критерії для визначення агломерацій [4].

Як зауважує А.Т. Назарко, у країнах Заходу управління агломераціями відбувається через організацію співпраці між адміністративними одиницями, що розташовані на їх території [6].

М.М. Сюсько, аналізуючи зарубіжний досвід управління розвитком міських агломерацій, визначає декілька моделей правового статусу міських агломерацій, що застосовуються у зарубіжних країнах:

1) утворення міської агломерації, яка стане окремим елементом адміністративно-територіальної структури з власною системно-структурною муніципальною владою. Це означає, що суб'єкти місцевого самоврядування на території, які утворили агломерацію, втрачають свій індивідуальний статус;

2) створення міської агломерації як додаткового рівня управління територією. Муніципальним органам влади на цьому рівні можуть бути передані відповідні функції та повноваження шляхом законодавчого регулювання або укладання договорів;

3) призначення міської агломерації субрегіональною адміністративно-територіальною одиницею (районом) з передачею відповідних муніципальних функцій та повноважень на цей рівень;

4) заснування агломерації на основі договірних угод між муніципалітетами, що дозволяє створювати спільні округи та розвивати інституційні форми співробітництва [27].

Зауваження Димченко О.В., Семенова В.Т., Биченко Л.А. та Панкєєвої А.М. вказують на широке поширення нормативного регулювання взаємодії та функціонування міських агломерацій як форми співпраці муніципальних органів управління базових адміністративних одиниць. Оскільки наявність стійких зв'язків у різних сферах життя між центральним містом та навколишніми населеними пунктами визначає тісну взаємодію відповідних муніципальних систем [10]. Однак, ми не підтримуємо точку зору, що утворення та функціонування агломерацій можна розглядати виключно як форму співпраці територіальних громад.

П. Мерлен і Ф. Шое визначили агломерацію як «систему, що охоплює місто і його прилеглі території» – класичне поняття для європейської урбаністики [21]. Термін «агломерація» був введений французьким географом М. Руже у 1973 році. Він

визначив агломерацію як випадок, коли міські види діяльності перетинають адміністративні кордони і охоплюють сусідні населені пункти. Концепція «міської агломерації» привертає значну увагу українських та зарубіжних вчених [11]. Перші дослідження українських науковців про урбанізацію, концентрацію населення і економічних ресурсів у містах та їхніх прилеглих територіях, відзначаються ще у першій третині ХХ століття (праця В. Кубійовича, 1927 р.) [19].

До 2015 року на території країни існувало 18 міських агломерацій. Однак їхні показники відставали від світових лідерів у цій сфері. У п'яти агломераціях з населенням близько мільйона чоловік або більше проживала близько третини населення країни. Ці області залучали понад 80% усіх прямих іноземних інвестицій і внесок у загальний ВВП становив понад 51%. У глобалізованому світі агломерації стають центрами економічного зростання та конкурентоспроможності, а також місцями адміністративного та соціального обслуговування населення. Це підкреслює важливість уваги держави до створення правових умов для їхнього функціонування та налагодження ефективного управління на місцевому рівні [10].

У сфері функціонування міських агломерацій правову політику держави не можна вважати задовільною у цьому контексті. Навіть при досить глибокому аналізі економічних, географічних та містобудівних аспектів цих утворень законодавство України не тільки не інституціоналізує міські агломерації, але майже не враховує це поняття в сучасних законах.

А.Т. Назарко вказує на кілька недоліків у правовому регулюванні, зокрема, на відсутність спеціального законодавства для регулювання міських агломерацій, відсутність чіткої термінологічної бази для їх створення та функціонування, а також на відсутність державної стратегії щодо підтримки створення агломерацій. Він також зазначає, що обмеження розвитку великих міст міськими кордонами та недопущення будь-якого фінансування, що виходить за межі міста, вважається нецільовим заходом [20].

За словами Сюсько М.М., легалізація міських агломерацій сприятиме впровадженню європейських моделей містобудування на вітчизняних теренах. Ці агломерації розглядаються як складні динамічні системи територіальної організації з багатьма компонентами, що сформувалися історично. Вони створюють об'єднані урбанізовані зони, які включають прилеглі населені пункти. Відзначаються високим ступенем концентрації промислового виробництва, інфраструктури, наукових та освітніх закладів, а також значною загальною чисельністю населення. Ці агломерації надають широкий спектр адміністративних та соціальних послуг населенню та характеризую-

ються високим рівнем господарської складності і інтеграції елементів у межах території [28].

Чувікіна Н. вказує на відсутність єдиної системи критеріїв та умов формування міських агломерацій, а також на відсутність системно-структурної організації цих агломерацій, хоча загальне розуміння їх сутності є міжнародним. Тому законодавче визначення організаційно-правових засад формування та функціонування міських агломерацій в Україні повинно базуватися на внутрішніх політико-правових, соціально-економічних та адміністративно-територіальних реаліях, враховуючи при цьому кращий досвід та досягнення зарубіжної практики [28].

Після реформи децентралізації існуюча модель управління великими містами призвела до утворення депресивних районів. Ліквідація самостійності населених пунктів, що ввійшли до Львівської міської територіальної громади, призвела до того, що їхній розвиток та благоустрій залишилися поза увагою. Недоліки виборчого законодавства забрали можливість цим громадам мати власних представників.

В. Квурт вказує на можливість вирішення ситуації через ухвалення двох законопроектів. Перший – Закон про міські агломерації, де ОТГ буде визнано суб'єктом учасників агломерації. Це дозволить завершити формування перспективних планів та розширити зону впливу великого міста без конфліктів у межах існуючої трудової міграції [17].

Створення об'єднаних територіальних громад відіграє важливу роль у руху до упровадження європейської моделі адміністративно-територіального устрою. Зміни на місцевому рівні, такі як об'єднання та інші адміністративно-територіальні перетворення, тепер можливі за підтримки місцевого населення в межах існуючого законодавства. У цьому контексті слід згадати про проект Агентства США з міжнародного розвитку (англ. – United States Agency for International Development, USAID) під назвою «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність» (скорочено – ЛІНК) [2].

У межах цього проекту висвітлювалися питання територіального розвитку в Україні, зокрема розвиток агломерацій та субрегіонів. Наприклад, починаючи з січня 2010 року, лідери громад міст Одеса, Теплодар, Южний, Іллічівськ, а також Біляївського, Комінтернівського та Овідіопольського районів Одеської області розпочали роботу над стратегією економічного розвитку Одеської адміністративної агломерації (субрегіону) [25]. В рамках проекту USAID ЛІНК [2] були представлені інші приклади подібного досвіду співпраці між територіальними громадами України. Агломерації та субрегіони, які розвивалися в рамках проекту, враховували межі існуючих адміністративно-територіальних одиниць країни.

За учасниками проекту, більшість моноцентричних агломерацій України відповідають критеріям NUTS 3 – це невеликі регіони, використанні для специфічної діагностики за класифікацією Європейського Союзу, зазвичай із населенням від 150 до 800 тисяч осіб [2]. Це питання також відображено у Державній Стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [21], затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року, де у розділі цілей відзначається потреба впровадження європейської системи статистичної звітності на регіональному рівні в форматі NUTS (де NUTS 2 – регіон, NUTS 3 – група районів (субрегіон) та міська агломерація) [2].

Спочатку згадується перший спеціальний законопроект, розроблений групою народних депутатів України – це проект Закону України «Про міські агломерації» (реєстр. № 6743 від 17.07.2017 р.) [23]. Основною метою цього законопроекту, яку визначили його автори, є встановлення організаційно-правових засад формування міських агломерацій територіальними громадами сіл, селищ і міст, у тому числі об'єднаними територіальними громадами. Цей законопроект також передбачає принципи і механізми взаємодії територіальних громад в межах міських агломерацій, гарантії та відповідальність міських агломерацій, а також форми підтримки державою міських агломерацій. Основу правового статусу міської агломерації у цьому законопроекті складає підхід, що визначає її як договірну інституційну форму міжмуниципального співробітництва територіальних громад. Тобто, згідно з цим законопроектом, міська агломерація – це форма співробітництва між громадою міста-центру агломерації та територіальними громадами сіл, селищ, міст, які знаходяться у зоні впливу міста-центру агломерації та мають інтенсивні зв'язки у сферах економіки, праці, культури та побуту з містом-центром агломерації, з метою спільного вирішення окремих функцій місцевого самоврядування.

Пропонований у законопроекті механізм утворення міських агломерацій, як структурний орган муніципального управління з власною системою організації, потребував тісного узгодження системи створюваних органів місцевого самоврядування, їхніх повноважень, матеріально-фінансових та правових основ функціонування з нормами конституційного та муніципального законодавства [23]. На сьогоднішній день основні суб'єкти місцевого самоврядування, які мають власні функції та повноваження для вирішення питань місцевого значення, визначені на рівні Основного Закону, зокрема – у статті 140 Конституції України [18]. Ця стаття також визначає принципи їхнього правового статусу. Оскільки нові суб'єкти, які запропоновані у законопроекті, набувають публічний характер, постає питання про їхню конституційність.

На сьогодні вже ухвалено низку законів, спрямованих на врегулювання взаємодії територіальних громад та інших форм співпраці між органами місцевого самоврядування між собою та з урядовими органами (наприклад «Про співробітництво територіальних громад» [15], «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [14] та інші).

У березні 2023 року Комітет Верховної Ради з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування направив для доопрацювання законопроект № 2637 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення правових підстав для утворення агломерації як однієї з форм співробітництва територіальних громад». Ініціативу до цього законопроекту висунув народний депутат В. Безгін [22].

Під керівництвом Програми Ради Європи «Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні» з осені 2022 року активно працювали над розробкою Стратегії розвитку Львівської агломерації до 2027 року, яка була схвалена 24 листопада 2023 року. Ця стратегія стала інструментом комплексного планування розвитку Львівської агломерації у сферах, що відносяться до спільних інтересів громад, які є її складовою частиною. Органи місцевого самоврядування кожної з цих громад несуть відповідальність за сталий розвиток своєї території в межах своїх можливостей та компетенцій (організаційних, людських ресурсів, фінансів тощо) [26].

У ситуації, де в Україні не відбулася конституційна реформа, яка передбачала децентралізацію влади, зокрема, встановлення нової адміністративно-територіальної одиниці – громади – це може бути єдиним можливим шляхом законодавчого забезпечення таких об'єднань.

В рамках обговорень у парламентських комітетах активно розглядаються ключові аспекти функціонування агломерацій в Україні. Особливу увагу звертають на модель взаємодії в агломерації: чи повинна вона бути добровільною чи адміністративною. В. Безгін, член профільного комітету Верховної Ради України з питань місцевого самоврядування, підтримує адміністративну модель, вважаючи, що це ключово для майбутніх рішень. Його думка полягає в уникненні ситуації, коли певна громада вільно може відмовитись від виділення коштів у свій бюджет на функціонування агломерації, тоді як інші громади обов'язково здійснюють це виділення. Також проводиться аналіз досвіду співпраці між метрополією та прилеглими населеними пунктами у межах агломерації за кордоном [7].

Крім того, В. Безгін зауважує, що важливо знайти компроміс у питанні створення ради агломерації та розподілу представництва населених пунктів в ній. Якщо враховувати лише кількість

населення, то метрополія автоматично отримує більшість представників, що вважається несправедливим. У той же час, рівна кількість представників від кожного населеного пункту також не ідеальна, оскільки не враховує різницю в розмірах, наприклад, між Києвом та меншим населеним пунктом з кількістю жителів 6 тисяч, що веде до нерівності у представництві в раді [7].

Отже, налагодження взаємовигідних відносин між прилеглими територіями в агломерації є необхідним та об'єктивним фактором, що створює додаткові можливості для приваблення інвесторів у цю територіальну одиницю.

Висновки. Міські агломерації на сьогоднішній день в Україні розглядаються як новий спосіб розвитку децентралізації. Ця модель дозволяє громадам, що оточують великі міста, зберегти свій статус, повноваження та ресурси, співпрацюючи з муніципалітетами, та одночасно отримати нові можливості для розвитку.

Першочерговим завданням є удосконалення правової бази, щоб чітко визначити напрями обліку, моніторингу та управління розвитком міських агломерацій. Підбиваючи підсумок викладеного, виділимо ключові пункти. По-перше, міські агломерації вже існують в Україні, хоча їх статус не закріплено на законодавчому рівні, і комплексне управління не проводиться. По-друге, наразі формується правова база для створення агломерацій шляхом співробітництва територіальних громад. По-третє, країна реалізує реформу, спрямовану на децентралізацію влади та повноважень, яка відображена у зміні адміністративно-територіальної структури та дозволила місцевій владі активніше приймати рішення на місцевому рівні. По-четверте, проблема управління агломераціями в країні існує вже досить давно, та можемо використати багатий досвід європейських країн як приклад у вирішенні цієї проблеми. Не лише важливо вивчити цей досвід, а й враховувати його при реформуванні. Перш за все, доцільно включити поняття та визначення «міська агломерація» до правового поля України.

Тому розробка та ухвалення закону України «Про міські агломерації» на даний момент є надзвичайно важливими для розвитку муніципальної і регіональної сфери, а також для удосконалення правової політики держави у сфері місцевого самоврядування. Цей закон має завдання не лише надати офіційний статус міським агломераціям, визначивши їх правовий статус, а й забезпечити належну та ефективну правову основу для організації їх системної структури та функціонування. Він повинен бути згідним з положеннями Конституції України та повністю відповідати чинному законодавству щодо місцевого самоврядування та співробітництва між територіальними громадами, включаючи ефективну модель організації та пра-

вове управління муніципалітетів. Зберігаючи важливість правового впливу на суспільні процеси та розуміючи соціально-економічні, демографічні, культурні та територіальні виклики, варто зазначити, що прийняття такого закону дозволить ефективно здійснити значні трансформації в інституційному розмірі в цій сфері та надати адекватну правову відповідь на сучасні вимоги соціально-економічного розвитку.

Таким чином, успіх комфорту та майбутнього розвитку майже половини населення України, яке вже проживає в міських агломераціях, залежить від швидкості та точності впровадження

законодавчого регулювання цих територій Верховною Радою. Законодавче визначення агломерацій як окремих управлінських одиниць і стандартизація їх діяльності є ключовим етапом завершення реформи місцевого самоврядування та організації територіальної влади. Це дозволить більш ефективно вирішувати нагальні завдання великих міст та їх околиць, такі як розвиток інфраструктури, планування територій, ефективне управління відходами тощо. В цілому, цей крок має уникнути можливих конфліктів і забезпечити стаке зростання розвитку територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schuler M., Dessemontet P., Joye D., Perlik M. Eidgenössische volkszählung 2000: Die Raumgliederungen der Schweiz. Neuenburg. 2000. 232 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/261364672_Eidgenossische_Volkszählung_2000_Die_Raumgliederung_der_Schweiz.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
2. Територіальний розвиток в Україні: розвиток агломерацій та субрегіонів / USAID ЛІНК. – К., 2012. 183 с. URL: <https://docplayer.net/59009691-Teritorialniy-rozvitok-v-ukrayini-rozvitok-aglomeraciy-ta-subregioniv.html> (дата звернення: 14.11.2023).
3. Агломерації. Аналітична записка. Частина перша. *Інститут громадянського суспільства* : веб-сайт. URL: <https://www.csi.org.ua/publications/aglomeratsiyi-analitychna-zapyska/> (дата звернення: 16.11.2023).
4. Агломерації: міжнародний досвід, тенденції, висновки для України. Аналітична записка / за ред. Н. Наталенко. Київ, 2017. 136 с. URL: <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/AGLOMERATSIYI-Final.pdf> (дата звернення: 17.11.2023).
5. Артёмов Д.Ю. Стан і тенденції урбанізації в контексті формування smart-економіки. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*, 2022. № 67. URL: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/278778/273469> (дата звернення: 17.11.2023).
6. Бакуліна Г.Ю. Урбанізація як тенденція розвитку суспільства: міжнародний аспект. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/4.pdf (дата звернення: 17.11.2023).
7. Безгін В. Агломерація: історія загублених десятиліть розвитку. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/02/13/7240419/> (дата звернення: 10.11.2023).
8. Бірюков Д.С. Сучасні проблеми урбанізації в контексті національної безпеки України. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень* : веб-сайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/suchasni-problemi-urbanizacii-v-konteksti-nacionalnoi-bezpeki> (дата звернення: 11.11.2023).
9. Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / за ред.: С. Г. Серьогіна та ін. Харків : Право, 2017. № 34. 324 с.
10. Димченко О.В., Семенов В.Т., Биченко Л.А., Панкеева А.М. Агломерації: сучасний стан та перспективи розвитку і управління. *Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник* / за ред. М.М. Осетрін. Київ, 2014. № 52. С. 90–104.
11. Дідик В. В. Павлів А.П. Планування міст: навч. посіб. Львів, 2003. 412 с.
12. Дорошук О.-М., Лозинський Р. Поняття «міська агломерація» в науковій літературі. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів»*. 11–12 листопада 2022 р. Луцьк, 2022. URL: <https://konfgeolutsk.wordpress.com/2017/04/05/%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F-> (дата звернення: 11.11.2023).
13. Дронова О.Л., Лис Я.С. Управління міськими агломераціями: європейський досвід для реформ в Україні. *Український географічний журнал*. 2013, № 1 С. 47–52.
14. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 р. № 1275-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text> (дата звернення: 17.11.2023).
15. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 17.11.2023).
16. Ізаров О., Ізарова І. Міські агломерації: пропозиції законодавчої ініціативи. *Вісник Одеської державної академії будівництва та архітектури*. 2017. № 66. С. 8–14.
17. Квурт В.Л. Мегалополіс Великого Львова. Балтійсько-Чорноморський мегалополіс: виклики і завдання Великого Львова. *Варіанти* : веб-сайт. URL: <https://varianty.lviv.ua/72727-megalopolis-velykoho-lvova> (дата звернення: 16.11.2023).
18. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.11.2023).

19. Кубійович В. З антропогеографії Нового Санча. *Володимир Кубійович. Наукові праці. Том 1.* / за ред. О. Шаблія. Львів, 1996. С. 286–506.
20. Назарко А. Т. Міські агломерації в Україні: проблеми правової інституціоналізації. *Актуальні проблеми держави і права.* 2011. Вип. 61. С. 144–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_61_21 (дата звернення: 16.11.2023).
21. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки / постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.11.2023).
22. Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення правових підстав для утворення агломерації як однієї з форм співробітництва територіальних громад : проект № 2637 від 19.12.2019 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67710 (дата звернення: 16.11.2023).
23. Закон про міські агломерації : проект № 6743 від 17.07.2017 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62318 (дата звернення: 16.11.2023).
24. Сергієнко Л.В., Новосьолов І.В. Розвиток публічного управління у контексті урбанізаційних змін. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2020. № 1. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/1_2020/36.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
25. Сталий розвиток — XXI століття. Дискусії 2020: колективна монографія / Національний університет «Києво-Могилянська академія» / за ред. проф. Хлобистова Є.В. Київ, 2020. 476 с. URL: <https://apeps.kpi.ua/downloads> (дата звернення: 16.11.2023).
26. Стратегія розвитку Львівської агломерації до 2027 року : проект. URL: <https://drive.google.com/file/d/1nQjJxnjuGNo9SsrDTDb2SK8tAzFHh2S1/view?fbclid=IwAR2Yw2NjExhv2JyqPJzxeKxmfMRsnqBnWSWFijHeU058aTjESPq2tZPTnU> (дата звернення: 16.11.2023).
27. Сюсько М.М. Правове регулювання співробітництва територіальних громад в Україні : дис. ... на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ужгород. націонал. Ун-т. Ужгород, 2021. 241 с.
28. Чувікіна Н. Аналіз зарубіжного досвіду управління розвитком міських агломерацій. *Схід.* 2015. № 5. С. 95–99.